

künk kell tétovázás nélkül követnünk eszményeiket, a melyeket elibénk kitűztek.

Ilyen értelemben köszöntenek bennünket a mai napon az úttörők, a tiszta vallás és teljes szabadság előharcosai. Prófétaik szavuk átesendül a százévek homályán: „Kelj föl, világoskodjál, mert eljött a te világosságod és az Urnak dicsősége rajtad fel-támadott.”¹

II. A congressus lefolyása.

A nemzetközi vallásos congressus f. évi szeptember 22--27. napjain nagyszámu érdeklődő és hívő lelket gyűjtött egybe az evangéliumi békesség zászlaja alá. Valóban lélekemelő látvány volt a sok javakorbéli férfiú és nő sürgése-forgása a bostoni unitárius házban és környékén; templomi áhitata az előadások közepett; ifjúi öröme a társas kirándulások alkalmával, a mikor a históriai pontokat kerestük fel, s a nagy szellemekkel társalogtunk. Ha szinte alig lenne gyakorlati eredménye a congressusnak, mondjuk, például, valamely óriási pénzalap, vagy propaganda fidei megteremtésében, már a felhozottakért is érdemes lett volna azt megtartani.

És éppen ott Bostonban, a honnan a nemes mozgalom pár évvel ezelőtt, néhány szerény küzdő kezdeményezésére, kiindult. London (1901), Amsterdám (1903) és Genf (1905) után természetesen Boston következett, mint a hatalmas Amerika szellemi központja, melyet a végtelen „száraz tenger“ világító tornyának nevezhetek. Kulturális intézményei és előkelő társadalmi élete mellett ide utaltak minket a történelmi hagyományok, és az a szerencsés véletlen, hogy az unitáriusok, a kik a congressusban eddig is vezérszerepet vittek, Bostonban és környékén, s általában Új-Angliában a legerősebbek. Itt számíthattunk tehát rokonszenves közönségre, mely munkálatainkat feszült figyelemmel kísérje. Itt számíthattunk a sajtó önzetlen támogatására. És — szó a mi szó — a helybeli és környékbeli hívek szives vendégszeretetére. És várakozásainkban nem is csalatkoztunk.

Oly népes volt ez a congressus az ő 1500—2000 alá s fel hullámzó, kíváncsi és zárkózott, csevegő és hallgatag tagjával, hogy a félmilliót számláló Boston szép, tiszta utczáin is élénk feltűnést keltett. Könnyen fel lehetett ismerni őket; mert a külföldiek keresztes emlékére vörös szalagon, az amerikai delegátusoké kék szalagon, a rendezőké pedig fehér szalagon ott diszelgett valamennyinek a szíve táján. Ez pedig nem esu-

¹ Ésa : 60. 1.

pán külső disz volt, hanem egyuttal bebocsátást biztosított számukra a különböző gyülekezetekbe; sőt egy ízben a vasuton még menetjegy helyett is elfogadták.

A rendezőség s annak öt-hat külön helyi bizottsága mindent elkövetett, hogy az idegenek otthon érezzék magukat az Uj világban. A magyar delegátust St. John volt titkár és kedves neje fogadták be brooklini otthonukba, hol az íróasztal felett egyszerű rámában ott lóg a magyarországi unitárius egyház tiszteletbeli egyházi tanácsosi documentuma, melyre a mi amerikai atyánkfia igen büszke. Itt és másutt, a hol a magyar missió¹ érdekében később megfordultam, sok érdekes vonást lestem el a mivel amerikai családok szokásaiból és életmódjából, s ez a személyes bepillantás az ő házi szentélyükbe csak növelte ugy a férfiak, mint a nők és gyermekek iránti szeretetemet és hódolatomat. Amerika nemcsak nagy; hanem erős, szép és még többre hivatott a nemzetek nagy családjában.

Magáról a congressusról is különben csak ugy alkothattunk helyes képet, ha ugy tekintjük azt, mint egy nagy családot, a melynek tagjai a szélrózsa minden irányából tulajdonképpen nem valamelyi sociális cursusra, vagy más szellemi tornára, hanem családi ünnepélyre gyültek egybe. És milyen csodálatos egyveleg! Fehér keresztény, fekete hindu, sárga japán és marczona mohamedán, — hogyan? Hát mindez egy család! Az Ur Istennek gyermeke! Valóban ugy van. És hogy h ba ne essék: képviselve van Izrael háza is. Hisz ez nem is Boston; hanem ama mennyei Jerusalem, a melyről a próféták regéltek az őshajdankorban. Ennyi különböző szín és tekintet! Ennyi-féle hit és hagyomány! És mégis egy szellem, egy uralkodó eszme, a melynek ereje csodákat mivelhet . . . Az egy pásztor.

Ez lehetne tulajdonképpen mottója magának a nemzetközi vallásos congressusnak is. S ugy hiszem, hogy a „tisza valás“ és a „teljes szabadság“, a mely pár szóban összegezi a congressus ezéjját, végeredményében erre vezet.

De ne álmodozunk tovább, hanem térjünk a dologra!

Vasárnap, ugy 22-én, mint 29-én, ötven-hatvan külföldi pap és tanár — köztük jó magam is — prédikál a bostoni és környékbeli unitárius templomokban. Ékes és nem ékes angol nyelven hirdeti az ígét. Nekem is kedves alkalmam nyilik Brookline-ban és Providence-ben arra, hogy ugy Dr. Lyonnak, a mi bölöni zsinati vendégünknek templomában, valamint a Richmondok ősi székhelyén, az igehirdetés mellett, átadjam az imádkozó gyülekezetnek a magyar unitárius testvérek szives üdvözlétét. A mit ők nagy érdeklődéssel fogadtak és hasonló szivességgel viszonztak is. Providence-i látogatásunk másik

¹ Látogatás székely testvéreinknél oct. 1—19.

kedves emléke az, hogy egy új unitárius templom fölavatásán is résztvehettem, mint az ősi magyar unitárius egyház követe, Isten áldását kérve pár szóban az ifju gyülekezetre. Prédikáltam még Clevelandben és Chicagóban is. Szabad előadást tartottam Meadville-ben és Philadelphiában a hazai unitáriusok történetéről és mozgalmairól; előbbi helyen a papnövendékekhez külön is beszéltem a mi lelkészi szolgálatunkról. — A congressus egyes kiváló tagjai pedig — a mint idejök engedte — résztvettek más vidéki körök és felekezetek conferentiáin is.

Bőven kijutott a legtöbbször úgy a komoly munkából, inint az élvezetből. A mint az alábbiakból bárki megítélheti.

A congressus bevezetése — vasárnap este — igen alkalmas volt arra, hogy a nagyközönség tetszését megnyerje. Ez az egy nyitva volt mindenki számára, a ki az 1 dollár tagsági díjat nem is fizette le s esetleg a congressussal sem rokonszenvezett. És tódult a közönség, apraja-nagyja; nemesak a földszintet, hanem a gallériákat, sőt még a szobrok fülkéit is ellepték az óriási „Symphony-Hall”-ban, mely 2—3000 embert könnyen befogadhat. Hogyne jöttek volna! Oda, a hol Dr. Hale, az amerikai Brassai bácsi és Booker Washington, a négerék patronusa, fognak beszélni. Templomi áhitat fogta el az egész közönséget, a mikor egy száz tagból álló vegyes-kar rázendítette az alkalmi hymnusokat és anthemeket, s maga az egész közönség is — dicséretükre legyen mondva — fennállva énekelt. Az est lithurgiai részét, a szokásos mondásokkal és bibliai idézetekkel, Eliot elnök afia vezette. A karácsonyi angyali szózat alapján — *Dicsőség Istennek*: Dr. Slicer, newyorki lelkész és philosophus — *Békesség e földön*: Dr. Hale — *Jóakarát az emberekhez*: Booker Washington beszélt, mindenik a maga ihletett lelkének legjavát tárva fel a közönség előtt.

Hogyha ez lett volna a congressus befejező munkálata, elmondhatnók, hogy ez az egésznek a koronája. Annyival is inkább, mivel a congressus rendjéről később csak az újságokból tudott meg egyet-mást a nagyközönség; míg itt közvetlenül szónokainknak eleven hatása alatt állott, velünk együtt érzett, velünk együtt bizott a világmegváltó eszmék hódító erejében. Sok ily dicsőséget az unitárius lobogónak!

Hétfőn d. e. és d. u. a Nemzeti Conferentia tartotta tanácskozását, a mely más alkalommal több napot szokott igénybe venni. Most azonban — udvariasságból — visszavonult; és csak a legsürgősebb ügyeket intézte el. Említést érdemel ezek között egy universalista (felekezet) lelkész előadása, melyben kimutatva az unitarismussal való sokrendbeli rokonságot, unióra vagy legalább is testvéries együttműködésre hívta fel a két felekezetet. S mondhatom, hogy ez a lelkes fellívás mind a két táborban élénk visszhangot keltett.

Ugyancsak hétfőn d. u. egy élvezetes kirándulásban volt részük a külföldi vendégeknek.

Szentelt nyomdokokon jártunk Concordban. Ott, a hol Emerson és több más nagy író szőtte-szövögette szépséges álmait. Ott, ahol hangulatos, szép temetőkertben, egyszerű sziklatömb alatt, a halhatatlanok tovább szövögetik édes álmaikat. Ott, ahol a szabadságszeretetet a zsarnoksággal szemben fegyvert adott az ifju földmives kezébe. Ott, ahol az első lövés dördült el a nagy szabadságharcban, a melynek óriási küzdelmeiből mint egy felékesített menyasszony, úgy került ki a szabad, az ifju, a nagyra hivatott Amerika — a tizenhármak szövetsége: a köztársaság.

És a multak emlékei, s Emerson nyugalmas otthona, s a concordi unitárius hitközség vendégszeretete mellett, mily fel-emelő látvány volt — Emersonnak egyik deresedő leánya, a mint pony-fogatjában — szakadó esőben — viszi ide-oda a külföldi delegátusokat s gyöngéd figyelemmel köszönt mindnyájunkat. A szalon-asztalon egy fénykép ötlík szemembe: „magyar lakodalom.“ No, igen; mert egyik Emerson-sarj magyar nőt vett feleségül. A studióban minden úgy van, a mint a nagy gondolkodó hagyta. S még a kerti kalapja is ott lóg az előszoba fogasán — érintetlenül. Mintha egyszer valamikor kedve kerekedne hazra jönni s széjjelnézni régi otthonában.

Hétfőn este volt a Somerset-szálló disztermében az ünnepeyes fogadtatás, melyen a külföldi vendégek tiszteletére nagy és előkelő közönség jelent meg. Ott volt maga a kormányzó is, a ki az elnöki üdvözlésre adott válaszában, mint unitárius ember, szintén szabadelvűnek (*liberal*) vallotta magát, de azért a vallásos (*religious*) jelzőre óhajtotta helyezni a fősúlyt. S ezt várta és remélte a nemzetközi congressustól. Mr. Guild igazi aranyember, a ki jószívűnek a hét folyamán is többször tanujelét adta; egyik d. u. a delegátusok százait fogadván, testőrei élén, Massachusetts állam fényes kupuláju székházában. A külföldi vendégek bemutatását Wendte titkár ur végezte, s a mint a küldöttek egymásután a dobogóra léptek, hogy küldőik üdvözlését tolmácsolják, sorban kitűzték a nemzeti lobogókat s fel-fel hangzott mindannyiszor a nagy nemzetek hymnusa. A miénk is.

Ezzel tehát minden előkészület meg volt téve a congressus első nagy ülésére, mely a baptisták Tremont-utczai óriási templomában másnap, kedden reggel 10 órakor, rövid isteni tisztelettel kezdődött. Ilyen rövid isteni tisztelet volt minden ülés elején, a mi a gyülekezet tagjaira láthatóan jó hatást gyakorolt. Kivált a szerdán reggeli urvaesora-osztás, a King's Chapel-ben, örökre emlékezetes: a szent jegyek kiosztásában a többi papi és világi segédlet mellett maga a kormányzó is résztvett.

Eliot elnök fennebb adott megnyitó beszédét nagy figyelemmel hallgatta a kongressus. Rövid, alkalmoszerű, szívet-lelket

megindító volt ez az előadás annak a férfinak az ajkáról, a kit ugy külső megjelenése, mint szellemi képessége és egyéni kiválóságai vezető szerepe utalnak.

Wendte titkár elparántálta az időközben elhunytakat, kik életükben a congressus ügyének jó szolgálatot tettek. Kik közül elegendő Réville Albertet említenem, hogy átérezzük a veszteség nagyságát. A congressus az igazi szabadelvű körökben mind több és több rokonszenvet ébreszt; s ennek tulajdonítható, hogy a bostoni ülésekre oly sokan jöttek, oly sok ország, nemzetiség, felekezet és vallásos társulat van képviselve benne. Maga Anglia 130 delegátust küldött, kiknek fele papi ember. Az európai Continens majdnem minden állama képviselve van kiváló tudósok és hitszónokok által. S e mellett a távol Kelet fiai is itt vannak közöttünk, hogy bizonyosságot tegyenek a vallásos hit egyetemes voláról. S a maga minutiosus adatain felül védelmébe veszi az igazi szabadelvűséget. „Azért vagyunk szabadelvűek, mert türelemmel, sőt rokonszenvvel viseltetünk azok iránt, a kik tőlünk eltérő véleményt táplálnak. Nem is lenne igazán liberális az, a ki mások meggyőződését megvetné, vagy kigúnyolná. Az igazi szabadelvű ember ápolja és hirdeti is az igazságot; de szavaiban mindig ott rezeg a szeretet. Nemesak türelmet gyakorol, hanem valóban szereti is embertársait. Tévedéseik iránt elnéző, s az igazságra való törekvéseikben mindig támogatja őket. Tiszteletük tárgyának ő is tisztelettel adózik.“ Szerinte csak egy megbocsáthatatlan vétek van, — a szeretetlenség . . . „Ez az igazi szabadelvűség. Ilyen szellemben óhajt közremunkálni a jelen congressus is a szabadság, igazság és szeretet ápolásában és terjesztésében. Ilyen irányban kívánja építeni az egyetemes Anyaszentegyházat, a mely oly fenséges, mint az isteni szeretet, s oly hatalmas, hogy kielégítheti az emberi lélek összes vágyait.“

Bowie, londoni titkár, kit más helyen, más alkalommal, Sir Bowring, a társulat elnöke is támogatott, meggyőző adatokat sorolt fel az angol unitáriusok életéről és mozgalmairól, a melyek között kivált a vándor-missió biztat jó sikerrel.

Dr. Fischer, berlini predikátor, a kit szabadelvűsége miatt hazájában üldöznek, a „Protestanten-Verein“ céljáról és munkaköréről értekezett. Ezek az előadások mind megjelentek az egyházi lapokban Karácsonyi ajándékba megkapjuk a congressus összes munkálatait egy vaskos kötetben. Így hát nagyobb részéről csak futólag emlékezem meg; fentartva magamnak, hogy a bostoni kötet magyar kiadásában — mint eddig — tevékeny részt vegyek.

Prof. Réville Jean, párizsi egyetemi tanár, mint hithű protestáns ember, a mostani vallási válságról értekezett; főleg azzal foglalkozván, hogy miként érinti az a r. kath. egyházat Franciaországban. Megmondta volt még Genfben, hogy az új

egyházpolitikai törvény nagy befolyással lesz az összes egyházakra, mert önmagukra és saját híveik áldozatkészségére lesznek utalva az eddigi állami támogatás helyett. Különben minden attól függ, hogy az új törvényt milyen szellemben alkalmazzák. Szabadelvű kormányzat mellett teljesen biztosíthatja a lelkiismereti szabadságot; míg clericalis, vagy pláne vallástalan kormányzat mellett valóságos járom. A törvényt ugyancsak liberális szellemben alkalmazták. S így nincs semmi baj. Ha volt itt-ott némi zavar, az csak félrevezetés műve volt s maga magát bosszulta meg. A nép nagy tömege nyugodt maradt az új rendszer alatt. S ma is mindenkit inkább érdekelnek a sociális reformok, mint az egyház és állam szétválasztása. A megbizottak tapintatosan jártak el; meggyőződését mindenkinek tiszteletben tartották s így az istentisztelet rendje is a legtöbb helyen zavartalanul folyik tovább.

Ha valami panasza van a r. kath. egyháznak, azt magának a pápának köszönheti, mint a kinek a tanácsára nem vetette magát alája a törvény rendelkezéseinek; míg a lutheránusok, calvinisták és a zsidók minden szó nélkül engedtek és hozzáláttak az új rend szerint való szervezkedéshez.

400 millió frank vagyontól esett el ilyenformán a r. kath. egyház; de ezt csak saját magának tudhatja be.

Utóbbi időben kezdett terjedni a felvilágosult irányzat és tudományos vizsgálódás az ifjú nemzedék között. De a pápai Index ennek is útját állja. A Syllabus pedig még jobban bemutatta, hogy mennyire nem értik Rómában az idők jeleit. Az úr az egyház és a társadalom között mind nagyobb lesz. S ha a ceremóniakat az ősiségnél fogva a nép igénybe veszi is, de azonkívül az egyházzal nem sokat törődik.

Itt csak egészséges reakció segíthet. Az új katolikusok pedzik is a reformok szükségességét; de egyelőre mitse lehet tenni, mert a pápa minden újításnak ellent mond. Sabatier szerint a reformnak a nép s az alsó papság köréből kell kiindulnia . . .

Az igazi katolikus ideál magas, tiszta és eszményi. Am a mai modern világban már nem lehet dogmatizálni és nem lehet hódítani a tekintély alapján. A mozgalomnak valláserkölesinek kell lenni; szívbéli egységre törekedni az evangelium elvei alapján.

Ugyanezt a témát fejtegette később Houtin, párisi abbé is, s ezért itt emlékezem meg róla. A tudós egyházi férfiú történelmi alapon mutatja ki, hogy ilyen válságos aggodalmak, mint a mostani is, többé-kevésbé mindig foglalkoztatták az emberiséget. A vallásnak sok ősrégi formája megszűnt, hogy helyet adjon az új hitnek. A keresztény világ most hasonló válságos helyzetben van, melynek jobbra vagy balra el kell dőlnie. A szabad vizsgálódás elve megtámadja és megdönti a százados tekintélyt. — Ő maga tagja a r. kath. egyháznak, s mint ilyen

és úgy lelkületénél, mint hivatásánál fogva hű fia egyházának, állíthatja, hogy a mostani válságos helyzet az ő szívét is keserűséggel tölti el.

A jelenlegi pápát őszinte és egyszerű embernek tartja, a ki feltétlenül híve az egyházi hagyományoknak és azokhoz görcsösen ragaszkodik. A pápa nem látja szükségét annak, hogy a középkori vallásos felfogást megbolygassák. Ez a magyarázatja az Indexnek és a Syllabusnak, a mely ugyancsak elitél minden modern mozgalmat a theologiai tudományok terén; a lázadókat és cretnekeket pedig kiátkozással sújtja.

De hát ez a fejvesztett erőszakoskodás mindhiába való. A haladás kerekét megkötni nem lehet. A mint a történelmi ismeretek a nép körében is mind jobban elterjednek, a válság mind élesebb, mind végzetesebb lesz az egyházra nézve.

Miért maradnak hát benn a liberális katolikusok, papok és világiak az egyház kebelében? Nem jönnek-e ellenkezésbe önmagukkal? . . . Nem. Mert szerintük a pápaság isteni intézmény, s ezért nem akarnak tőle elszakadni. Szerintük a reform csak úgy üdvös, ha tekintély alapján jó létre. Várják és remélik, hogy egy idő múltán a pápaság is hajlandó leendő helyet adni a modernizáló mozgalomnak.

Az Index és az inquisitio nem nyirbálhatja meg többé a sajtószabadságot. Fundamentumában megtámadva, az egyház vagy magáévá teszi a modern vallásos felfogást, vagy kénytelen lesz háttérbe vonulni.

A modern francia szellem méltán panaszol, hogy az egyház nem akarja beismerni tévedését; nem áll el a hamis vélemény terjesztésétől. S azokat, a kik az ő rovására terjesztik a világságot, anathemával sújtja.

Houtin abbé szerint ez a reform-mozgalom mélyrehatóbb és radikálisabb, mint a Wycliffe, Huss, Luther és Calvin reformációja. Eppen ezért az egyház igaz barátainak nagy a keserősége és fájdalma, mikor az ősi, tisztos épületet bomladozni látják; annyival is inkább, mivel rájuk nézve Rómában és intézményeiben volt eleddig megtestesülve az egész anyaszentegyház. A protestánsoknak könnyű, mert ők már átmentek ezen az iskolán. Tudvalévő, hogy mint kellett a százévek folyamán, kiközösítve, könyhullatás közt és arczuknak verejtekével, újra építeniök templomaikat és iskoláikat az Egyisten dicsőségére és az emberiség javára . . . Eppen ez az, a miből ők is reményt merítenek.

Prof. Bonet-Maury (Paris) ugyanekkor „pendant“-képpen a protestánsok multját és jelenét ismertette.

André T. (Florence) az olaszországi mozgalmakról számolt be.

Dr. Rade (Marburg) a németországi, Dr. Rochat (Genf) a svájcezi, Prof. Berg (Kopenhága) a dán és norvég, Prof. Lind-

berg (Gotheborg) a svéd egyházi viszonyokat és a szabadelvű eszme kilátásait tárgyalták, ki-ki a maga országából és országaról adva a legjobbat.

És azután szerdán reggel felvonult a dobogóra Ausztria és Magyarország. Prof. Masaryk prágai egyetemi tanár és birodalmi képviselő, nem sok jót mondott a mi szerelnetes szomszédunkról. Őt ugyan a r. kath. vallásban nevelték; de már kora ifjuságától fogva emancipálta magát annak befolyása alól; s azóta és itt is, az egyházas tekintélylyel szemben az egyéni vallásos érzés fejlesztésére törekszik. Meghatóan vázolja az ausztriai vallásos viszonyokat. Szerinte, ott szellemi anarchia uralkodik; miután a régi hit nem alkalmas többé a lelkek ápolására. A politikai és vallási szabadság kivívásában sokat vár a socialista tábortól, melynek 87 képviselője tagja az osztrák parlamentnek.

Igyekeztem én is (Józan M., Budapest) történelmi alapon bemutatni Magyarország politikai, társadalmi és vallásos ideáljait, melyek ma is és még soká a Széchenyi—Kossuth- és Deák-féle hagyományokból táplálkoznak. Felolvasásomat a congressus rokonszenvesen fogadta. Megjelent a Christian Register f. évi oct. 17. számában. (A templomban a többi híres tudós és bölcselő mellett, a világ minden részéből, a kiknek nevei a falakat és a galleriákat díszítették, ott volt Dávid Ferencz és Kossuth Lajos neve is, mint a kiknek egyénisége legismertebb és népszerűbb amerikai hitrokonaink előtt. Ősz-öreg emberek még ma is gyermekies örömmel ragadták meg a kezemet, jelezve, hogy milyen élénken emlékeznek még a nagy Kossuth amerikai látogatására . . .

Prof. Groenewegen, a leydeni egyetem tanára, nekünk a hollandiai remonstransok révén igen jó barátunk, megemlékezik a katolikusok és calvinisták között létrejött szövetségről, melynek „keresztény actió“ a neve, de nem sokat remél tőle, mert a dolognak politikai háttere van. A jövő egyháza számára sokkal többet remél abból a kölcsönhatásból, melyet a történelmi érzék fejlődése van hivatva ápolni a különböző egyházak között. Megunták a sok theoriát, a folytonos prédikációt. Benső vallásos ihlet és érzés után áhítoznak.

Webster (Aberdeen) jelzi, hogy Skóceziában is enged a calvinismus hagyományos ridegségéből. Ugy a skót állami, mint az egyesült szabad egyház újabb időben több gyökeres módosítást tett eredeti hitvallásán. És mivel az eretnekek rendszerint a komoly tudósok és kiváló férfiak sorából kerülnek ki, az egyház nem akarja feláldozni őket a rideg egyformaság kedvéért. Skóceziában is kezdik belátni, hogy egészséges és megbízható theologia csak ott lehetséges, a hol az összhangban van a szellemi fejlődés törvényeivel.

Délutánonként a különböző szakosztályok tartottak érde-

kesnél-érdekesebb üléseket, a melyeken a vallásos nevelésről, a theologiai haladásról, a bevándorlásról, a felekezetközi viszonyokról, az egyházak socialis munkájáról, a nők missiójáról és az egyházi irodalomról hivatott férfiak és nők tanácskoztak. S mindeniknek megvolt a maga közönsége, mert Amerikában az élet mindennemű nyilvánulásai iránt melegen érdeklődnek. Ezek közül megemlítem Maddison Frigyes angol orsz. képviselő előadását, ki munkássorsból emelkedve ki, élénk színekkel festette a munkások helyzetét s ezzel szemben az egyház és a társadalom teendőit. És Tarrant londoni lelkész meggyőző beszédét az antialkoholista mozgalom eredményes munkája érdekében, melytől, mint mondá, függ az országok békéje, a családok és egyesek jóléte és a vallás égi vigasztalása. Ragatz lelkész (Svájcz) ugyanekkor a szabadelvű kereszténység ethikai alapjáról értekezett. Miss von Petzold, angol papnő, a uők missiójában, az itteni Women's Alliance meghívására arról értekezett, hogy a lelkészi pálya mennyire alkalmas arra, hogy nemesen foglalkoztassa és kifejleszsze a gyöngéd női lélek legszebb tehetségeit.

De nem szabad megfeledkeznünk dr. Hunter glasgowi lelkész ünnepi prédikációjáról sem, mely a kongressus hosszú sorozatának egyik fénypontja volt, s szónoki hévvel előadva Channig szószékéből, mindnyájunkra nagy hatást gyakorolt.

A bevándorlási osztály üléséről külön fogok megemlékezni.

És most tegyük át főhadiszállásunkat az iker-városba, Cambridge-be, hol csütörtökön délelőtt az ősrégi Harvard-egyetem fogadta be congressusunkat vendégszerető falai közé. Az egész egy gyönyörű parkban van elhelyezve, külön pavillonokkal a különböző fakultások részére, s külön a könyvtár, külön a lakosztályok, külön az ebédlőtermek, külön a rectori lakás és az ősi kápolna, melyet tetőtől talpig repkény borít. Itt aztán élvezet tanulni. Itt nem voltak kaszányák, hogy azokról másolják le az egyetemet.

Eliot egyetemi rector, a congressus elnökének édes atyja, szép szavakban üdvözli a gyülekezetet, mint a tiszta és hamisítatlan vallás híveit. Az egyetem alapítóit is, az emberiség szolgálatában, a lelki szabadság mellett, vallásos ihlet vezérelte. Az ő lelki szabadságuk nem valamely osztály, felekezet vagy nemzet kiváltsága, hanem minden egyes embernek elidegeníthetlen tulajdona. Mindenkinek meg van a maga istene. A prófétaival szólva, nekünk is az a feladatunk, hogy alázatosan járjunk, ki-ki a maga istenével. Ez az egyéni vallás alfája és omegája. Benső vallásos hit és józan megfontolás kiegészítik egymást éppen úgy, mint az exact tudományokat búvárkodásaikban kiegészíti és elősegíti az emberi képzelet és találékonyság. A képzelet itt is ködös régiókba vetíti sugarát, de az elért eredményeket mindig aláveti a józan ész bírálatának.

Ugyanczt ezélozza a szabadelvü vallásos mozgalom is, melynek méltó képviselője és zászlóvivője a jelen congressus.

Prof. Montet (Genf), a volt congressus elnöke, az 1909-ben Genfben felállítandó Reformatio-émlék érdekében olvasott fel. A congressus egy része pártolólág nyilatkozott a Calvin-émlék mellett.

Prof. Pfleiderer (Berlin) tudós fejtegetésében egyetemes vallás szükségességét hangoztatta s ennek győzelmét remélve, a Protestanten-Verein nevében meghívta a congressust 1910-re Berlinbe. Ott leszünk.

Ez a dátum azért is nevezetes, mert az egyuttal Parker Tivadarnak 100 éves és Dávid Ferencznek 400 éves születési évfordulója, melyet — úgy gondolom — egyházunk is méltó fénynyel kíván megünnepelni a kebelében működő egyletekkel egyetemben. Milyen könnyü volna egyeztetni a mi ünnepségünket a berlini congressussal, melyek jó nagy része — kivált angol és amerikai hitrokaink — szívesen hódolnának az első magyar reformátor diadalmas szellemének. Mert hiszen ezek a congressusok is az ő diadalát jelentik s elégtételt szolgáltatnak neki kora és nemzedéke mostoha elbánásával szemben.

Plymouth — Hingham és Fairhaven történelmi emlékei — hova pénteken és szombaton külön vonaton rándultunk ki, minden érző szívet és lelket magukkal ragadtak. S csak örvendhetünk, hogy a jövő congressus alkalmával ezeknek méltó párja akad Wartburg várában és Déva megszentelt romjai között.

Mindezekből megítélhető, hogy a congressus bostoni tanácskozása egy hatalmas lépéssel előbbre vitte a szabadelvü vallások ügyét. A mit kitűzött maga elébe, azt meg is valósította. Sokat várunk e tekintetben Berlintől is, hol — azt hiszem — a magyarországi protestans egyházak küldötteivel is találkozni fogunk. S így reményünk lehet az iránt, hogy az 1913-iki congressust testvéries jóindulattal egymást megértve, magyar földre hívhatjuk meg . . .

JÓZAN MIKLÓS.

Pécsi Simon felfogása és ítélete a plagiumról.

Sohasem élt engedékenyebb kritikus vagy műbíró Pliniusnál. Jó szívvel hangoztatta, sőt írásban is elismerte ezt a böles axiomát: „Nullus est liber tam malus, ut non aliqua ex parte prosit“. (Nincs oly rossz könyv, mely valami részben hasznos nem volna.)

Talán az ily tág lelkiismeretnek, vagy a mindent elnéző és megbocsátó censurának köszönhető az, hogy a klasszikus latin irodalom a minden szellemi kincset szabadon eltulajdonítók boldog korszaka volt. A latin írók a görög irodalmat kedvük szerint kizsákmányolgatták. Oly nagy mértékben hódítottak e téren is, hogy alig lehet olyan költőt találni köztük, kit teremtő vagy alkotó erőnek tarthatnánk. A görög Apollon hamar lehúzta volna a bőrt az ily hamis hangokat pengető Marsyasokról.

Később a XIV. és XV. század is épen ily falánk mohósággal bánt el a latin irodalom maradványaival. Első sorban kiűntek ebben az olaszok. A renaissance tudósai klasszikus szellemben igyekeztek irogatni, de minden önállóságtól felette igen irtóztak. A gyorsan terjedő sajtó nagyszámú író teremtett más műveltebb országokban is, a kik latinul vagy hazájok nyelvén a hajdankor irodalmi műveinek lefordításával vagy elferdítésével igyekeztek maguknak tudós nevet szerezni. Gazdátlanok találván a régi kincseket, csakhamar az újabb műveket is ugyanolyan szemmel kezdték tekinteni s divattá vált a középkorban is a tetszetősebb alkotásokat igazi szerzőjük nevének eltitkolásával a maguké gyanánt mutogatni.

Már a XVI. század elején jeleskedett e tudós foglalkozásban nálunk is a szent kath. klerus. Pécsváradi Gábor elzarándokolt a szentföldre. Leírta fáradtságos útját s leírta magát a szent várost, Jerusálemet is. Könyvét latinul adta ki. Megtetszett e tudós munka Farnádi Miklós ferenczrendi szerzetesnek, Gábor pap kortársának s ugyanazt a könyvet 1519 táján saját neve alatt szintén kinyomatta.¹

¹ Lásd ez első magyar plagium részletes ismertetését Szécsi Károly „kisebb (terjedelmes) tanulmányaiban“. Vess össze az Irodalomtört. Közlemények 1897. évfolyamával.